
Thomas Götselius

Skriftens rike: Haquin Spegel i arkivet

Lycklig den man [...] som inte känner till hårt dömande lagar, Forums vanvett och vårt arkiv med offentliga akter.

— VERGILIUS, *Georgica*

I MEDIERNAS UNDERBARA värld synliggörs, som alla vet och ingen tillåts glömma, även medierna själva. Förr eller senare kommer det ögonblick då varje medium vänder tillbaka till sig självt och blixtrikt exponerar sig inför sina avnämare. I en skrift från det svenska 1600-talet bryts således den löpande framställningen plötsligt av en fråga som fäster uppmärksamheten på skriftens egen framställning: ”Men hwart wil Pennan hän?”¹

Frågan, som inte bara är retorisk, utgör upptakten till en märklig och så vitt jag vet aldrig uppmärksammas serie utsagor i den lika långa som lärda barockdikten *Gudz werk och hwila*, vilken 1685 publicerades av biskop Haquin Spegel. Tiotalet sidor senare skriver diktjaget *alias* författaren återigen om sitt eget skrivande: ”Jag kan ej schrifwa noog/ty Pennan min är trötter” (47). Och några blad längre fram läser vi: ”Jag tänkte något schrifwa” (51). Ytterligare några sidor senare fortsätter det självreflexiva samtalet: ”Jnbillar tu tig och egentelig kunna schrifwa” (55). Man kunde fortsätta att citera sig igenom hela *Gudz werk och hwila* på detta sätt. Aldrig tröttnar författaren på att skriva att

han skriver, ständigt är han redo att belysa nya aspekter av sin syssla. Med fog kan man tala om en besatthet av eller fixering vid skriften och skrivscenen, en formlig *grafomani*.

Gudz werk och hwila är en skapelsedikt som på tidstypiskt vis utgör en efterbildning av och en tävlan med föregångarna. Bland dem bör nämnas framför allt fransosen Saluste Du Bartas' stilbildande *La Premiere sepmaine* från 1578. För Spegel, som länge saknade direkt tillgång till den, blev emellertid en av de många parafraser som den franska dikten genererat viktigare. För att skriva in sig i genren använde han sålunda dansken Anders Arrebos *Hexæmeron* från 1661.² Men skriften om skriften i *Gudz werk och hwila* är inte något genregivet motiv. På ett undantag när saknar den danska dikten förlagor till de textställen som just citerats och detsamma gäller för flertalet skrivscener i boken. Att Spegel skriver att han skriver medan Arrebo och Du Bartas skriver sig runt skrivscenen i en dikt där efterbildningen annars är legio är tankeväckande. En så konsekvent avvikelse från den mönsterbildande förlagan tyder på att skrivandet om skrivandet inte är någon slump utan har sina speciella orsaker. Det är dem som vi ska intressera oss för här. Spegels skrivscener exemplifierar det mediehistoriska fenomen som sedan en tid beskrivs under termen "hypermedialitet", och som alltså avser mediernas tendens att exponera sig själva.³ I litteraturvetenskapen har samma fenomen, då det uppträder i litterära texter, beskrivits som litteraturens sätt att belysa språkets självreferentiella karaktär.⁴ Men det som intresserar mig är varken den mediala eller den litterära självreflexionen som sådan utan det samhällliga sammanhang den oundvikligen är inflätad i. Vi ska således använda barockdiktens hypermedialitet för att resa frågor om diskursens ordning och mediernas makt i det tidigmoderna Sverige.

Att litteraturens skrivscener inte bara tjänar till att belysa frågan om litteraturens självreferentialitet finns det trots allt åtskilligt som talar för. Ta exempelvis en passage hos den tyske författaren Jean Paul, där han konstaterar att "nicht die Krone, sondern das Dintenfaß drückt Fürsten, Großmeister und Kommenturen".⁵ Det är alltså inte kronan utan snarare bläckhornet som tynger furstarna, stormästarna och kommandanterna. I denna sats, där skrivscenen framställs indirekt, via den retoriska figuren *synekdoke*, frammanas skriftens roll på regeringskonstens område. Att härska var för 1700-talets upplysta despoter inte först och främst förknippat med storslagna ceremonier och

offentliga illuminationer utan fastmer med det mödosamma arbetet vid skrivbordet – ”al tavolino”, som Maria Theresia, drottning av Österrike, formulerade det.⁶ Fursteporträtten från 1700-talets slut tycks bekräfta förändringen. De kungar och kejsare som tidigare betraktat sina undersåtar från sin tron eller häst, möter nu deras blick sittande vid sitt skrivbord, med pennan i handen, där de som ”statens förste tjänare” gör sig redo att gå igenom dagens handlingar. Vad Jean Pauls kommentar och dessa målade skrivscener framhäver är med andra ord regenten som en funktion i en växande och alltmer komplex förvaltningsapparat. Att utöva makt är inte längre i första hand en fråga om kroppslig närvaro eller symbolisk iscensättning, som tidigare varit fallet, det är i stället att verka i en administrativ apparat, där allt handlande så att säga förutsätter skrivandet av handlingar. Inte för inte talade upprorsmannen Friedrich Schiller med förakt om 1700-talet som det bläckspillande seklet.⁷ De papper och händer som allt oftare tedde sig fläckade var maktens.

Litteraturens skrivscener kan med andra ord dokumentera någonting mer än det blotta skrivandet. Eller, mer precist, eftersom skrivandet som sådant alltid förutsätter en praktik bär varje skrivscen potentiellt vittnesbörd om denna praktiks historiska härkomst. Vad jag vill diskutera här är detta skrivandes betydelse för den storskaliga maktutövningen i stater och riken. Vad vi mer exakt ska undersöka är skrivandet som nyckelpraktik i en specifik tidigmodern administrativ apparat, nämligen den svenska statens decennierna kring sekelskiftet 1700. Vilka var de mediala förutsättningarna för maktutövningen i den svenska stormakten vid denna tid? Vilken var skrivandets funktion och vilka var dess effekter? Och vilken roll hade litteraturen i allt detta?

Skriften och skrivandets betydelse för vad Michael Roberts en gång kallade Sveriges ”imperial experience”, är ett ännu i princip outforskat problem, förmodligen för att svenska historiker i allmänhet betraktat skriften som ett transparent medel för makten, snarare än ett medium vars tekniska prestanda medverkar till att forma samhälleliga maktrelationer.⁸ Ändå är redan de arkiv historiker utgår från i sitt arbete otänkbara utan sin mediala infrastruktur. Metodologiskt är det därför inte bara möjligt utan också rimligt att vända på historieforskningens gängse förfaringssätt vad det gäller arkivet: inte studera det som en transparent behållare för ett förflutet sakinnehåll som låter sig åter-

kallas av den flitiga forskaren, utan snarare som en samling tekniska villkor för vad som är möjligt att skriva och lagra vid en viss tidpunkt. En sådan ansats är snarlik Michel Foucaults definition av "arkivet" i *Vetandets arkeologi*. Men snarare än att förstås metaforiskt och diskursanalytiskt, som "lagen för vad som kan sägas", bör detta arkiv analyseras medicarkeologiskt, som ett högst reellt, högst materiellt nätverk av minne och makt.⁹ Arkivet blir därmed en konkret angelägenhet i denna undersökning och det finns två skäl till att så är fallet. Arkivet är för det första epistemologiskt avgörande i så måtto att det anger de tekniska villkoren för vad som kan lagras vid en bestämd tidpunkt – och följaktligen också villkoren för det vetande historikern kan framställa. Historiska data är såtillvida alltid redan arkivprodukter, präglade av sina arkivs historiska mnemotekniker. För det andra är arkivet avgörande för maktens konkreta, historiska utövning i egenskap av att vara den ort där skriftmediet får bestämda makteffekter. Tillgången till arkiverade data möjliggör, som vi ska se, en särskild sorts mnemotekniskt imperativ. Den medicarkeologiska uppgiften består i att frilägga detta arkiv i den tidigmoderna svenska historien, vilket i sin tur kan ses som ett försök – låt vara endast i form av en antydning – att formulera en alternativ berättelse om det moderna mediasamhällets begynnelse, sådan den ter sig då den betraktas utifrån några obemärkta utsagor i en ålderstigen barockdikt.

Skriftens makt

Spegels *Gudz werk och hwila* är en skapelsedikt som inte bara skildrar världens tillkomst utan även sin egen. De skrivscener som återkommer i dikten belyser gång på gång de produktionsförhållanden som möjliggör den. Skriften uppmärksammas därmed som *teknologi*. Redan i inledningen anför författaren sin "Pencil" (8), och denna uppmärksamhet på pennan i skrivarens egen hand går sedan aldrig förlorad. En utsaga som "jag fåår tig Pennan min" (52), är bara en av många satser där den apostroferas. Andra ställen ger pennan en tydlig roll i själva skrivscenen: "Hwad? är thet nu så dagz? Jag hörer Tuppen ropa! | Skal iag mit Schriftyg nu läggia strax tilhopa? | Är thet nu Outemåål? Skal Folket reda wakna? | Twiflz uthan; Ty iag seer min Penna börjer slaakna" (269).

En annan grupp utsagor anknyter till latinpoesins klassiska meta-poetiska repertoar. I den tjänade som regel de mytologiska represen-

tationerna av diktandet till att täcka över poesins praktiska tillkomstförhållanden och mediala materialitet. I *Gudz werk och hwila* kontamineras tvärtom detta fördöljande genom att teknologin aktualiseras i mytologins mitt. Brutalt slår författaren fast att ”iag een Penna giorde | Utaf the Wingarna som *Pegasus* haar twagit | J *Cyrrhæ* Brun” (133). Samma instrumentella attityd till mytologin återkommer i följande utsaga: ”Om alt thet Watnetz Fors som *Helicon* utgiuter/ | Och all *Permessi* Ström som *Tenedon* bespruter | Förwandlades i Bleck så kunne thet ej hinna | Til at beschrifwa thet som man wil mig påminna | Om Jordens många Berg/ ty låter iag thet blifwa | Och wjsar Läsaren til thet som andre schrifwa” (174). Om floderna Cyrrha och Permessus i latinpoesins tradition är mytologiska representationer av *skapandets* källor, den inre kraft som flödade och så möjliggjorde diktens tillkomst, har de här uppenbarligen omdanats till någonting långt mer konkret, nämligen till den vätska och det bläckhorn som gör det möjligt för *skrivandet* att flyta på. Som tydligast blir denna kontaminering av den poetologiska mytologin i en formulering som den följande, där musans klassiska roll som *sjungande* inspiratör fullständigt negligeras. I stället gestaltas hon som något i stil med skrivarens materialförvaltare, eller sekreterare, vars initierade kännedom om den teknik och det handlag som är skriftens gör det möjligt för skrivaren att *skriva*: ”Kom *Musa* fölg nu med/ skiär Pennan wäl til rätta | Tag schrif-Tyg/ Papeer/ Blek och hwad som höfz til thetta” (144). Formuleringen är slående men knappast tillfällig. Samma intresse för skriftteknologi återkommer på andra ställen, till exempel detta, där alternativa skriftteknologier diskuteras apropå papyrustillverkning (!): ”Helt tun och ther til een *subtilig* Jern-Styyl hweßas/ | Seen schrifwer man så nätt som med then besta Penna” (158).

I en formulering som ”*Maronis* Hand och *Flacchi* Penna” (271), det vill säga Vergilius hand och Horatius penna, aktualiseras åter traditionen, samtidigt som latinpoesins klassiker inte på det vanliga sättet fixeras i termer av ”poesi” eller ”dikt” utan tvärtom såsom teknologi (pennan) och praktik (handen). Och åtskilliga skrivscener fixerar just *handens* arbete, den grundläggande men sällan uppmärksammade motoriskt intränade och internaliserade teknik förutan vilken skrivandet vore omöjligt. Hur mödosamt skrivandet är för handens reflekteras gång på gång: ”Ther borde schrifwas meer men si min Hand nu trottnar” (100) eller ”Dock tystnar iag ej än/ än wil iag meer beschrifwa

Omskönt med tröttan Hand” (223). En egendomlighet i många av dessa referenser till författarens hand är hur självständig den tycks te sig. I en passage som ”min Hand som thetta schreef hon biuder mig och schrifwa | Til it behagligt slut then Lärdom hon kan gifwa” (368) förtydligas en föreställning som rent av tycks ligga latent i hela detta grafomaniska komplex, nämligen den om teknikens och teknologins autonoma roll i skriftproduktionen. Det är ”handen” som är subjekt i satsen och inte det ”jag” som man kunde förvänta sig. Det är den skolade handen som skrivit dikten och inte någon poet som framsjungit den, och det är handen som bjuder författarjaget hur detta fortsättningsvis ska gå till väga.

Att det som med ett samlande begrepp kunde kallas skriftpraktiken, det vill säga skriften (alfabetet), skrivdonen och den skolade handen, uppmärksammas i en sådan utsträckning och dessutom tillskrivs en självständig roll i ett prestigeprojekt som *Gudz Werk och hwila*, antyder att den inte bara är förbunden med ett slags elementär produktivitet utan även med auktoritet. Vad för slags auktoritet det skulle kunna vara fråga om förtydligas i en annan av *Gudz Werk och hwilas* många metaskriftliga utsagor. Apropå en svensk författare (Olof Rudbeck) skriver Spegel att denne ”med Pennan sin så diupt i Minnet rjtar” (320). Skriften fungerar kort sagt – förlåt tautologin – som en *inskription*. Den som skriver har makt att *inskribera* sina tankar i minnet på den som läser. Skriften är i så måtto en maktteknik som implicerar dominans och kanske även underkastelse. Men med vilken rätt framförs denna antydning? Vad är det egentligen för ett skrivande som författaren skriver om i *Gudz werk och hwila*?

Här måste vi vidga perspektivet. Ligger det inte nära till hands att anta att det är den mäktigaste av alla skrifter, sett med biskop Spegels ögon, som så att säga utgör grafomanins alstrande modell i en skapelsedikt som *Gudz werk och hwila*? Enligt 5 Mosebok 5:22 ”skref” ju Herren lagen på ”två steentaflor”. Emellertid är detta också det enda ställe där bibeln omnämner Gud som skrivare; handen som skriver på väggen i Daniel 5:5, ”Mene Mene/ Thekel”, är enligt Daniel 5:24 inte Guds, den är endast ”sänd” av honom. Och innan Moses i 5 Mosebok 5 konstaterar att Gud ”skref” ned lagen har han sex gånger använt uttryck som ”talade” eller ”sade” om Herren, som därtill får uttala alla budorden i direkt anföring. Det är symptomatiskt: de gudomliga instanserna i Gamla och Nya testamentet meddelar sig genomgående

muntligt. Gud är inte skrivaren, det är i stället ”Gudz Mannen Moses”, som är ”äldst bland *Scribenter* alla”, enligt *Gudz werk och hwila* (36). Att gudomen så att säga är en muntlig instans är också den samtida lutherska ortodoxins teologiska ståndpunkt. Lutherdomen omfattade den så kallade verbalinspirationsteorin: Gud skrev inte bibeln, det gjorde människor verbalt inspirerade av Gud.¹⁰ Som psalmdiktare berörde Spegel frågan i en passage som den följande: ”Men Herre tu schreef tin heliga lag | J stenar, dy wärdes och schrifwa | J mig tins wilias behag”.¹¹ En betydligt friare framställning av det gudomliga skrivandet finner man i en predikan, vars överdådiga och känslosamma formuleringar rimmar illa med den ortodoxa bokstavstron: ”Wi kunne nu läsa våra namn skrefna uti Hans händer. Spikarna woro penan/ Blodet war bläcket/ med hwilka han skref thesa ord: Så älskade GUD werlden”.¹² Det Gud skrev var nog taget Lagen, att påstå att han även skrev evangeliet är inte bara missvisande, det är dessutom teologiskt betänkligt i så måtto att evangeliet i den lutherska läran är Lagens komplementära motsats; om Lagen är skriven bör evangeliet snarast tänkas muntligt (såsom Jesus undervisning var muntlig).¹³ Bokstavligt rättrogen är samme predikant knappast heller när han i en vacker vändning aktualiserar skrivscenen och framhåller att ”GUDz Hand skrifwer offta een fremmand Styyl/ sådane Ordningar och ändringar som hwarken wij eller någon Menniskia kan förstå eller begriipa”.¹⁴

Denna föreställning om en skrivande gudom dyker upp på flera ställen i *Gudz werk och hwila*. Skriften lär, läser man i det kapitel som behandlar första skapelsedagen, att Satan inte kunde komma åt Job ”förän Gud wille gifwa | Sit Lof och Ja thertil/ och sielf hans *Pasport* schrifwa” (60). I inledningen av kapitlet om den sjunde dagen varierar den så här: ”Dock allrahögste Gud ä tina Domar rätte | Omskiönt tu schrifwer them med Runor ganska nätte | så wj ej hinna läsa thet tu prentar | för ofß ä slutne Breef hwad för tig är *Patenter!*” (343). Med ”patenter” avses öppna, offentliga dokument, men Gud inte bara skriver, han ”prentar”, vilket på 1600-talssvenska är detsamma som att han låter trycka dem. I samma dags avslutning varierar föreställningen på nytt: ”J stoore Förstar/ J som Gud har Wälde gifwit | Och hwilkes Fulmachtz Bref hans Egen Hand har schrifwit!” (361). Till sist förknippas även människans skapelse med en gudomlig skrivscen: ”Men si när Menniskian hon skulle skapad blifwa | Tå wille Herren Gud rät som een Rikzdag schrifwa | Och ther om hålla Råd med Sonen och

med Anden | Hurulunda sådant Werk best skulle gåå från Handen” (309). I samtliga dessa skrivscener förbinds skrivpraktik och maktutövning, men inte i någon av dem låter sig föreställningen om den skrivande Guden motiveras utifrån bibeltexten. Alla möjliga slags dokument avfattas alltmedan den mosaiska Lagens stentavlor förbigås med tystnad.

Men om människan enligt bibeln är skapad till Guds avbild, tycks då inte *Gudz werk och hwilas* Gud omvänt vara skapad till människans avbild, närmare bestämt avbilden av den specifika människa som vid 1600-talets slut gick under namnet statlig svensk ämbetsman? Diktens Gud framträder i de anförda passagerna alltmer som en dubbelgångare till Kongl. Maj:ts nitälskande kanslist, vilken enligt samtida direktiv hade att ”föra pennan” och utfärda ”Instructioner, Resolutioner, Stadgar, Recesser, Patenter, Ordningar, budh och förbudh, RijkzdagsActa och dekreta, vtschrifningz- och opfordringzbref, och annat mehre”.¹⁵ Den mäktiga skrift författaren inte kan låta bli att skriva om tycks kort sagt inte vara Skriftens utan ämbetsverkens. Att den blir föremål för litteraturens uppmärksamhet hänger samman med skriftmediets nya roll i de statliga institutionerna. I den nyligen byråkratiserade svenska militärstaten omkring 1700 är nämligen all makt och auktoritet i sista hand bunden till vad händer förmår skriva ned på papper.

Militärstatens medium

Sveriges nyvordna stormaktsstatus under 1600-talet var i mycket en konsekvens av att man, med rikskanslern Axel Oxenstiernas ord, kunde ”nyttja occasionen” då ett plötsligt maktvakuum uppstod i Nordeuropa. Eftersom riket var glest befolkat och resurserna knappa kunde bara innovationer på styrningsformernas område göra framgångarna bestående. Resultatet blev militärstaten, det vill säga en stat där de militära behoven fick avgörande betydelse för statsmaktens uppbyggnad och resursernas fördelning.¹⁶ Den tog form i två distinkta skeden. En första statsreform eller reformfas ägde rum omkring decennieskiftet 1620, då en rad administrativa innovationer ledde till ett effektiviserat resursuttag av råvaror, skatter och manskap. En andra reformfas inleddes på 1680-talet, då makten centraliserades ytterligare i syfte att möjliggöra en framgångsrik mobilisering. Därmed kan man för första gången tala om en förvaltningsapparat värd namnet på svensk botten. ”Under stormaktstiden or-

ganiserades Sveriges förvaltning och det var en förvaltning i skriftliga former”, konstaterar Anna-Brita Lövgren.¹⁷ Intill 1600-talet hade riket i princip styrts av en kung vars administration snarare bestod av personliga rådgivare än av ämbetsmän inom ramen för en organiserad och i viss mån autonom statsapparat. Det var denna lösa och personifierade organisationsform som under 1600-talets första hälft ersattes av en förvaltningsapparat, vilken sköts in mellan den beslutande och de exekutiva instanserna, i vilka ämbetsmän inom nyinrättade kollegier och kanslier kom att ansvara för olika specialområden.¹⁸

Som en direkt följd av detta fick skriftmediet en utvidgad betydelse i staten. I den nyligen organiserade förvaltningen gällde principen att ”granneligen notera och opschrifwa, deth som proponeras och handlas, så att hwadh [...] framdrages, måge richtigdt till papperet föras”.¹⁹ Allt skulle alltså skrivas ned. I nästa led gällde det att försäkra sig om ”at icke thet ringaste theraf [det nedskrivna] warde förlorat”.²⁰ Allt i denna stora nedskrivning skulle således även arkiveras. I Kongl. Maj:ts kanslistadgor, det vill säga i samma stadgor som kodifierade det nya förvaltnings-systemet, påbjöds inrättandet av ett ”Rijkzens Archivum”. Militärstaten och Riksarkivet är med andra ord jämngamla fenomen, vilka båda bär statsbyggarens Oxenstiernas prägel. Apropå inrättandet av arkivet skriver kanslerns levnadstecknare att den förre ”begrep kontinuitetens värde redan när staten var ung”, vilket är detsamma som att kanslern insåg betydelsen av den koppling mellan skrift och makt som arkivet möjliggjorde.²¹ ”Det finns”, som Jacques Derrida påpekat, ”ingen politisk makt utan kontroll över arkivet”.²² Det tidigmoderna Sverige, med sin förvaltning, sitt arkiv, sin kyrka och sitt universitet, antog genom kanslerns reformer alltmer skepnaden av ett informationssystem, där all lagring, överföring och bearbetning av information baserades på skriftmediet. Vad en formulering som Lövgrens ovan anförda om ”en förvaltning i skriftliga former” inte utsäger – men underförstår – är därför att maktutövningen i detta nätverk fullt ut gjordes beroende av skriftmediet, och att statens funktioner hädanefter var avhängiga sådana blott tillsynes självklara ting som ögons kapacitet att avkoda alfabetiska tecken och händerns förmåga att hantera pennor. Skriftens praktiker blev, kvantitativt liksom kvalitativt, bestämmande för statens styrelse. Kongl. Maj:ts kanslistadgor förordnade inte för inte om ”gode skrifuare, som hafua een sköön handh i skrifuande”.²³ Att den skrivande handen var direkt förbunden med makt betydde omvänt att den som inte kunde skriva

(väl) inte heller kunde utöva makt. Ett talande exempel från seklets slut finner man i den åldrade Erik Dahlbergs korrespondens, där han, i egenkap av Livlands guvernör, med en mycket darrig stil konstaterar att ”Jagh nu mehr icke ähr Capabel, att rätt kunna skrifwa mitt Nambn [...] och alltså derigenom incapabel mehr att kunna förätta, mitt Embete och function”.²⁴ Tydligare än så kan det knappast beläggas varför skrift och makt omkring 1700 inte längre kan tänkas oberoende av varandra.

Under seklets andra hälft kom denna nya skriftbaserade förvaltningsapparat att växa kraftigt i såväl omfattning som betydelse. Militärstaten utvecklades alltmer till en stat där ämbetsverken och ämbetsmännen utgjorde de centrala funktionerna; man har uppskattat tillväxten på central och lokal nivå till 45 procent mellan 1650 och 1730.²⁵ En direkt följd av denna utbyggnad var en ständigt eskalerande produktion av dokument inom alla statliga instanser. Skriftpraktiken under Karl XI gav, enligt Michael Roberts, upphov till en formlig pappersflod:

Det är nu [på 1680-talet] arbetsgången börjar fastna i de osunda vanor som gör riksdagens historia under 1700-talet till någonting beklämmande för forskaren: den allt översvämmande floden av papper, den obarmhärtiga mångordigheten – och allt noterat i ordagranna protokoll – det ständiga översändandet av en församlings protokoll för debatt i en annan församling, vanan att läsa enorma dokument högt i timmar (man blir frestad att tro att boktryckarkonsten var okänd i Linnés Sverige), det väldiga slöseriet med parlamentarisk arbetstid på att undersöka utomstående myndigheters förhållanden och på trivialiteter av personlig natur – allt detta tycks börja under Karl XI.²⁶

Det envälde Karl XI etablerade var sålunda, med Roberts ord, inte bara teokratiskt utan också byråkratiskt.²⁷ I syfte att vidmakthålla rikets gränser och dess stormaktsstatus inledde konungen en statsreform som trängde in i statens allra minsta beståndsdelar. I det som kommit att kallas ”den karolinska revolutionen” rationaliserades och centraliserades makten över rättsväsendet och kyrkan, krigsmakten och jordegendomarna, städerna och manufakturerna – allt i syfte att maximera resursuttaget och förbereda riket på det krig som förr eller senare skulle komma. Staten kom därmed att likna ett härläger i väntan på strid, vilket kanske också är skälet till att svenska städer vid denna tid anlades med det klassiska romerska härlägre som modell. Någon pompa och ståt av det slag

som mer resursstarka envälden ägnade sig åt kom bara undantagsvis i fråga för Karl XI. ”Den monark som introducerade absolutism i Sverige framstår på många sätt snarast som en duktig ämbetsman, flitig i sina offentliga värv, sparsam och religiöst disciplinerad i sitt privata liv”, konstaterar en handbok.²⁸ I militärstatens nya förvaltning var en regent som Karl XI inte bara en konung av Guds nåde utan också de nya ämbetsmännens högsta beskyddare och främste företrädare. Anders Florén har visat att dessa ämbetsmän var en direkt produkt av den nya militärstaten, eller närmare bestämt av den disciplineringskampanj som bedrevs gentemot individerna, för att de bättre skulle motsvara de nya roller och nya krav som byråkratiseringen av samhället medförde.²⁹ Effekterna av denna korskoppling av disciplinering och byråkratisering framträder tydligt i en skrivscen som skildrar en kanslist i karriären omkring 1700:

Jag blef [...] anbefalld att alltijd föra protocollet emot eendhera af de [ordinarie kanslisterna], ock böd iag fuller till att i början hwar affton jemföra mitt med dheras, men sedan desse mine begge cammerater tyckte mig wara denne sysslan försvarligen wähl wuxen läto dhe hela arbetet uppå mig allena ankomma, ock blef sedermera inga jemnföringar af. Som dheras Excellencier kommo mäst alla dagar uthi Rådet tillsammans, ock hwar dags protocoll den följande morgonen skulle justeras så uthmattade denne sysslan mig så hållst iag dertill måste använda icke allenast dagarne uthan äfwen största dhelen af nätterna att om det länge hade så warat hade iag måst uppgifwas.³⁰

Den stora nedskrivning som militärstatens uppkomst förde med sig innebar uppenbarligen ett skrivarbete utan slut. För att optimera prestationerna nyttjade disciplineringskampanjen moraliska och andliga medel, exempelvis den innerliga fromhet man finner i predikningar riktade till just ämbetsmännen.³¹ I dessa predikningar visar det sig intressant nog att den fromma tuktan inte särskiljer regenten och hans tjänstemän. Så manas menigheten i en av Spegel författad predikan att bedja att konungens råd, hans krigsfolk, hans prästerskap *samt* han själv måtte ge avkall på ”egen nyttigheet” och ”privat intresse” och i stället arbeta för att ”thet almenne wäsendet kan förbättras” genom att man ”vpwachtar then almenne dienst som man hafwer tagit sigh på”.³² Disciplineringen av ämbetsmännen inbegriper därmed även en disciplinering av regenten. Det är inte bara för eftervärlden monarken

Arkiv och alfabetisering

Karl XI:s intresse för Spegels skapelsedikt var ingen tillfällighet. Få saker låg suveränen varmare om hjärtat än undersåtarnas religiösa fost-
ran. Som ett led i statsreformen lät han således 1686 instifta en ny kyr-
kolag i vilken präster, klockare och husbönder åläggs att ”drifwa med
flijt ther på at Barn/ Drängar och Pijgor/ lära läsa i Book, och se med
egna ögon hwad Gud i sitt helige Ord biuder och befaller”.³⁴ Som för-
sta nation i historien genomförde Sverige en allmän alfabetisering, vil-
ket ytterligare befäste skriftens ställning som militärstatens medium.
Egil Johansson har visat att lagen följdes av en framgångsrik läskam-
panj: inom loppet av ett par generationer hade man i princip uppnått
allmän läskunnighet.³⁵ Drivkrafterna bakom denna alfabetisering av
riket är debatterade. Medan Johansson hävdar att läskampanjen fram-
för allt avsåg befästa och konsolidera den rätta tron hos befolkning-
en har andra invänt att det snarare var enväldet som konsoliderades i
kampanjen, då det ideologiska innehållet i de lästa skrifterna betonar
lydnad för överheten.³⁶

Emellertid kan man argumentera för ett tredje perspektiv, där
varken den religiösa självförståelsen eller den ideologiska indoktri-
neringen betonas, utan där lästräningen i stället uppmärksammas
som en subjektbildande praktik.³⁷ Detta perspektiv har sin styrka
i att det tar fasta på ett samtida fenomen vi redan berört, nämligen
den disciplinära maktformens utbredning i den svenska militärsta-
ten. I likhet med andra disciplinära praktiker har alfabetiseringen
en individualiserande effekt. Vittnesmål från läskampanjens pådri-
vare visar att läsförhör var ytterst effektiva när det gällde att bryta
upp det folkliga kollektivet. Ingen tilläts gömma sig i mängden, alla
tvingades att agera individuellt, vilket konstituerade de förhörda som
individer. Den disciplinära maktform som tillämpades i de svenska
läsförhören kategoriserade individen i enlighet med en norm – för-
mågan att läsa innan- respektive utantill – och märkte denne med en
individualitet baserad på den egna prestationen.³⁸

Men den disciplinära makten drog inte bara nytta av examinatio-
ner för att övervaka och individualisera. Lika viktiga var de praktiker
som är förbundna med arkivet. Som en passage ur Skarabiskopen
Jesper Swedbergs levernesbeskrivning visar, så utrustade den disci-
plinära makten alfabetiseringskampanjens funktionärer med små

tekniker lämpade för att lösa storskaliga problem. Swedberg hävdar att han under sin tid som regementspastor vid elitförbandet Kungliga livgardet till häst förhörde soldaterna ”på thet fogligaste och lindrigaste” vis, det vill säga i enlighet med den disciplinära maktens produktivitetssträvanden, ty ”så måste man vngås med sina åhörare, och ingalunda bry och plåga them med torra och magra frågor och spörsmål”.³⁹ För att skynda på alfabetiseringen lovar han att alla som kan läsa vid nästa förhör ska få en egen katekes. Han blir mer än nöjd när det visar sig att 600 av 1 200 man klarar provet. ”Si, så moste man komma rytaren och soldaten; intet med hot och trug, intet med spö och påla, at läsa”.⁴⁰ När han sedan vänder sig till kungen för att få medel till de utlovade böckerna, tar redogörelsen en intressant vändning:

Konungen frågar mig, wid Hans Majestet gaf mig Docaterna; om the alle äro så flitige och willige til at läsa? Nu hade jag ifrå then tiden jag först kom til regementet vpteknat allas läsning och lefwerne. Jag fick en stor hop, som woro genstörtige och genstrefwige, hollande sig vndan från förhöret, och them som förde ett liderligt lefwerne. Vptekningen tog Konungen af mig, och befalte Öfwerstan Fägerschöld at alle skulle slås på pålan.⁴¹

När den disciplinära makten inte ger effekt är den auktoritära apparaten genast redo att ta över, vilket antyder att det inte rådde någon motsättning mellan disciplinär och suverän makt i 1600-talets absoluta stat.⁴² Vad som är väsentligt här är emellertid att denna sammankoppling sker på en strikt teknisk nivå, nämligen arkivets. Alltsedan Swedberg inledde sin tjänst vid regementet har han noggrant ”vpteknat allas läsning och lefwerne”. Han har med andra ord förhört 1 200 man, noterat samtligas prestationer och sparat dokumenten i ett för ändamålet upprättat arkiv för att kunna bruka dem vid behov. Detta arkiv utgör en teknisk förutsättning för den disciplinära makten, dels för att individualisering i sådana stora tal skulle vara omöjlig det förutän, dels för att dokumentation i sig själv befördrar individualisering. Som Foucault visat i *Övervakning och straff* producerar examinationens ritualer från och med 1600-talet detaljerade dokumentsamlingar om varje individ.⁴³ Sådana dokumentsamlingar introducerar inte bara ”individualiteten i ett dokumentärt område”, understryker Foucault, utan rullor och arkiv ”utformar” även ”individen som ett resultat av och ett föremål för makt, ett resultat av och ett föremål för vetande”.⁴⁴

Läspedagogens väldisciplinerade hand, som arbetat så flitigt från första början, var en integrerad del av detta individualiserande maskineri. Kyrkolagen 1686 tog den disciplinära maktens tekniker i anspråk även i så måtto att den avkrävde varje lokal präst att, vid sidan av det gamla registret över födda, gifta och döda, dokumentera allas kateketiska kunskap och läsfärdighet: ”Presterna skola hålle wisse lengder på alle sine åhörare, Huus ifrån Huus, Gård ifrån gård, och weta besked om theras framsteg och kunskap”.⁴⁵ Registren gjorde varje individ i befolkningen synlig som individ, och arkivets mnemotekniska återkoppling gjorde de återkommande förhören produktiva. Den svenska alfabetiseringsprocessen var kort sagt beroende av sitt arkiv för att kunna framställa subjekt, och arkivet vilade i sin tur på förekomsten av folk utbildade i arkivets medietekniker. Tränade skrivare var ett villkor för att någonting sådant som ”dokumentationens område” alls skulle kunna uppstå.

Skrivkampanjen

Men var det något folk i allmänhet inte behärskade så var det att skriva. Läskampanjen drev fram läskunnighet – inget annat. Kunskapen om hur mediet skulle brukas aktivt hölls, som så ofta är fallet, utom räckhåll för undersåtarna. Detta sammantaget med det i samtiden ofta påpekade förfallet i skolorna konfronterade kyrkan med frågan om prästerskapets skicklighet med pennan. Den plötsliga expansionen av dokumentationen sammanföll oundvikligen med en uppmärksamhet på skriftpraktiken och de skrivkunniga händerna. I analogi med läskampanjen bland menigheten kunde man därför tala om en *skrivkampanj* bland läskampanjens funktionärer, det vill säga prästerna. Den betingades direkt av lagen, som fungerade som dess specificerande styrdokument. Huvudföreskriften i 1686 års kyrkolag om den kyrkliga bokföringen fastslår att följande skall införas i kyrkoböckerna under vissa blad och titlar: 1) kyrkans inventarium; 2) en redogörelse för kyrkans olika inkomstkällor; 3) prästgårdens inventarium med tillhöriga ägor; 4) bänklängd; 5) ”Räkningen på inkomst och utgift, för hwart åhr särskilt, under Credit och Debet rätteligen författad, samt underskriwfin af Kyrckioherden och Kyrckiovärdarna, sedan hon i Församlingens närwaro är upläsen och sanfärdig befunnen.”; 6) sockenstämmobeslut angående kyrkans nödortft; 7) ”Hwad sälsamt i Sochnen sig tilldragit hafwer, bestående af ens

eller annans synnerlige gode eller onde bedrift, eller och thet, som utom Naturens ordentelige skickelse, i Elementerne, eller på quicht och dödt, sig teer och wijisar, som wärdt är at upteckna.”; 8) visitationsakterna; 9) ”Alle Brudfolk, med dheras och Föräldrarnas Namn, samt underrättelse, hwadan the äre komne, och hwad Witnesbörd the haft hava.”; 10) ”Alle Barns, så ächtas som oächtas, med dheras Föräldrars och Faddrars Namn, födelse- och döpelse Dag, så och Orten ther the födde äro.”; 11) ”The aflednas Namn, som i Kyrckian eller på Kyrckiogården äre begrafne, med kort underrättelse om theras Lägerställen, stånd, wilkor, lefwerne och ålder.”; 12) ”Theras Namn, som tijd efter annan flyttia in uti, eller utur Församlingen, med efterrättelse, hwadan the komne äro, huru the sig förhållit, och hwart de fara.” Slutligen föreskrivs att ”skrifteboken, eller den förteckning på Sochnefolket, under By och bolag, för deeld i wisse Columner, ther uti hwars och ens, som läsa kan, framsteeg i Catechismi lära beskrifwit warder” skall inrättas särskilt och av prästen med sina titlar ställas i behörig riktighet emellan den dag, då biskopsvisitationen kungörs och då den hålls.⁴⁶

Den nedskrivning som blev följden av denna utförliga stadga konkretiserar dokumentationens utvidgade fält omkring 1700. Områden som tidigare ansetts ointressanta eller bara undantagsvis dokumenterats läggs mer eller mindre över en natt under skriftens diktat, då den kyrkliga bokföringen genom lagen förvandlas till en statlig ämbetsplikt. Prästens ämbetsyssla framträder mot bakgrund av den som en institutionaliserad skriftpraktik – en grafomani i arkivets element – som föga förvånande blev till en besatthet för somliga av ståndets medlemmar och till en plåga för andra. Klagomål på oskickligt förda böcker, ofullständiga register och bristfälliga handstilar återkommer ständigt hos nitälskande biskopar omkring 1700.⁴⁷

På lokalplanet drevs skrivkampanjen av stiftscheferna, vilket blir synligt i de olika påbud och rundskrivelser de utarbetade i syfte att sätta lagen i verket. Av särskilt intresse för vår del är Linköpings stift, där Spegel tillträdde som biskop 1693. Hans insats där karakteriseras på följande sätt av stiftsarkivaliernas utforskare Arnold Sandberg: ”Redan ett ytligt studium av den tidens kyrkliga material ger [...] vid handen, att han med energi och stor sakkunskap tog befattning med stiftets mångahanda angelägenheter. Hans håg och fallenhet för administrativa göromål framträdde på flerfaldiga sätt, bl. a. i det stora intresse han städse visade för stiftsstyrelsens och kyrkornas expediti-

arbete och arkivbildning.”⁴⁸ I Sandbergs undersökning framträder Spegel som en grafoman och arkivarie för vilken inte den minsta papperslapp får gå förlorad. Allt måste skrivas ned och alla papper ordnas. Alla kladdar måste dessutom sparas i kopieböcker samtidigt som renskrifter ovillkorligen måste framställas. Att alla dessa skrivuppgifter verkligen utfördes kontrollerades av Spegel själv, vars årliga visitationer i stiftet i sin tur dokumenterades i noggrant förda och vederbör- ligen arkiverade visitationsprotokoll. Den kontrollerande makt som utgår från arkivet kom därmed själv att arkiveras i samma arkiv, och denna återkoppling öppnade i sin tur för en kontroll av kontrollanten, vilket illustrerar hur den disciplinära maktens ”panoptiska” struktur tränger in i institutionerna omkring 1700.

Spegels nitiska ämbetsutövning förklaras i första hand av den nya kyrkolagen, men även av det förhållandet att det tydligen inte var självklart att den lokale prästen var förmögen att skriva (på önskvärt sätt). Det står klart när Spegels efterträdare på biskopsstolen i Linköping, Andreas Rhyzelius, apropå prästernas ”styl”, det vill säga handstil, meddelar följande anvisning för kyrkobokföringen:

Emedan hvar och en kyrkioherde eller Cappelän, som kommer til at skrifwa i thenna bok, icke gör thet så mycket för sin skul, som fast mer androm, enkannerligen efterkommandom, til vnderrättelse, så bedes mycket tiensteligen, at han, om han icke äger någorlunda wacker, nätt och behaglig styl eller skrifart, icke sielf vti någonthera af thessa flockar [avdelningar] inskrifwer thet, som inskrifwas bör; vtan tå anlitar eller skaffar någon annan, som thet til gagn, heder och prydnad kan, två à tre gånger om året, af the kladdar eller specialförteckningar, hwilka alltid böra til hands wara til at theruti in-tecknas, hwarje Prediko-dag eller elliest hwad inskrifwas bör om barndop, begrafningar etc.⁴⁹

Dessa ”välmenta råd” återkommer i flera kyrkoböcker och befäster uppenbarligen bara en sedan tidigare inarbetad praktik. Spegels sekreterare hade exempelvis för vana att efterbilda hans piktur, vilket inte bara innebär att den hölls för att vara ”wacker” utan också att skriften i själva sin materialitet var förknippad med ämbetets auktoritet.⁵⁰ Rhyzelius, som inte heller han hyste några tvivel angående sin ”styls” behaglighet, kunde inte upphöra att skriva och lade därför även upp stiftets församlingsböcker, ett arbete som normalt föll på församlingsprästen eller nå-

gon kopist. På ett prydligt textat titelblad i en av dessa, där vissa ord enligt Sandberg ”snarare målats än skrivits”, meddelas, att boken inrättats och indelats efter kyrkolagen som ersättning för en äldre, som var fullskrivnen och illa medfaren, men som borde väl förvaras.⁵¹ Den grafomane arkivarien, som alltså *kalligraferade* lagparagrafer rörande alla tings nedskrivning, undvek i det längsta att anlita skrivhjälp, men resignerade till sist, åldrad och utarbetad. Den sjuttionde och sista församlingsboken inrättar han ”med min nu darrande hand och tröga penna”.⁵²

Att skrivkampanjen bedrevs med ett sådant allvar hänger i sista hand samman med dokumentationens betydelse för statsbygget. Bakom folkbokföringens införande under 1600-talets första hälft skymtade statens kamerala och militära motiv. Det var, skriver Sven A. Nilsson, militärstatens behov av att säkra resurser i form av skatter och soldater som ledde till ”denna så kusligt väl utbyggda statliga och kyrkliga kontrollapparat, en apparat som skulle och i ganska hög grad också gjorde det möjligt att fånga in befolkningen, att tränga ner till individer och hushåll och utnyttja all denna samlade information”.⁵³ Med de komplementära läs- och skrivkampanjerna omkring 1700 fullbordades denna kontrollapparat genom att varje undersåte ovillkorligen infördes som en individuell post i arkivet. De ledande kyrkomännen, till vilka Spegel hörde, såg här uppenbarligen inga motsättningar mellan (militär)statens intressen och kyrkans. Spegel ingick i den 1682 kungligt tillsatta kommission som utarbetade förslaget till den nya kyrkolag vilken införlivade kyrkan med staten och förvandlade prästerna till statliga tjänstemän. På detta vis medverkade han själv till att initiera den utvidgning av dokumentationens område som skrivkampanjen avsåg säkerställa.

Kroppen och litteraturen

Vad betyder skriften för maktens utövning? Vilken är dess funktion, och vilka är dess effekter? Under de senaste decennierna har historiker, filosofer, sociologer, antropologer och andra utforskare av statens uppkomst fokuserat de nya styrningsformer som uppstår i Europa omkring sekelskiftet 1700. Foucault har betonat ”alla dessa smärre tekniska hjälpmedel för notering, registrering, upprättande av dossiéer, uppställningar i kolumner och tabeller.”⁵⁴ Pierre Bourdieu har riktat uppmärksamhet mot hur staten eftersträvar ”enhetliga kommunikationsformer, särskilt inom byråkratin (till exempel formulär, blanketter).”⁵⁵ Anthony

Giddens har påmint om att ”alla stater har varit ’informationssamhäl-
len’ eftersom skapandet av statsmakt förutsätter en reflexivt övervakad
reproduktion, vilken innefattar en reglerad insamling, lagring och kon-
troll av information tillämpad i administrativa syften.”⁵⁶ James C. Scott
beskriver hur statsbyggnad medför ”en rationalisering och standardise-
ring av det som var en social hieroglyf, vilket förvandlar det till ett läs-
bart och administrativt sett mera tacksamt format”.⁵⁷ Tack vare dem
och andra som arbetat med snarlika perspektiv har vi i dag tillgång till
inträngande och klargörande redogörelser för hur det blev möjligt för
staten att inkassera och spendera, administrera och expandera, övervaka
och straffa, förklara krig och sluta fred.⁵⁸

Men även om dessa arbeten har visat att statens fenomen inte låter
sig tänkas utan dess praktiker, väntar dock själva skrivpraktiken ännu på
sin rättmätiga belysning. Alla dessa smärre tekniker för notering och re-
gistrering, alla dessa homogena former för byråkratins kommunikation,
alla dessa reglerade tekniker för insamling, lagring och kontroll av ad-
ministrativ information, alla dessa anpassade format för standardisering
och rationalisering – i korthet, alla dessa former för statsmakt vilar yt-
terst på vad skrivarehänder förmår prestera. I det föregående har vi visat
på den svenska militärstatens beroende av dessa händer. Skrivscenerna
har emellertid inte bara vittnat om skriftens makt utan även om olika
hinder som hämmar skrivandet. I de skrivscener som uppmärksammas
återkommer nattliga arbetspass och slitna skrivare, darrande händer och
tröga pennor. I själva verket ter sig skrivarens kropp som skådeplatsen
för den nya skrivpraktikens effekter. Av militärstatens skrift om skrif-
ten framgår det att utvidgningen av dokumentationens område under-
förstår en disciplinering av den skrivande kroppen. Den mest ingående
dokumentationen av den stora nedskrivningens effekter på händer och
ögon återfinns vi i *Gudz werk och hwila*, där den karolinske ämbetsman-
nen å ena sidan ter sig som en grafoman, programmerad för fullständig
dokumentation: ”iag schrifwer | Så mykket som iag kan om alt” (146).
Å andra sidan framträder där också en otillräcklighet som det i princip
outtömliga dokumentationskravet blottar hos samma kropp:

Om iag med Hundrade rät slöge Händer skrefwe [...]
Och med Jthundrade skarpsynte Ögon sågo/
Så wore thet ljkwäl utöfwer min Förmågo
At schrifwa som sig bör (95)

Införd som en traditionell kristen ödmjukhetstopos vittnar denna utsaga ofrivilligt, genom att ta skrivandet till stoff, om kroppens öde i skriftens institutioner. Omkring 1700 oscillerar arkivet mellan en vision om konstant nedskrivning, det vill säga en skriftpraktik där dokumentation och värld i sista hand sammanfaller, och en smärtsam insikt om samma visions omöjlighet, vilken konkretiseras av de kroppar som ständigt svi-ker sin skrivare.

Gudz werk och hwila registrerar den ömsesidiga bindningen mellan skriften och makten omkring 1700 i form av en nedskrivning av den stora nedskrivningens praktik. Följaktligen kan skapelsedikten läsas som en arkivering av militärstatens arkivtekniker. Men varför är det just litteraturen som ger oss "tillträde" till arkivet på detta sätt? Vilken är litteraturens funktion i det mediala systemet? Att litterära texter under 1600-talet främst cirkulerade inom en social och politisk offentlighet är en gammal litteraturhistorisk sanning. Medan litteraturen fyllde en representativ funktion i offentligheten, meriterade litterär produktion för en (ämbetsmän)karriär inom densamma.⁵⁹ Men frågan är om detta litteratursociologiska synsätt inte har gjort processen alltför kort med litteraturen. Även om man hävdar uppfattningen att diktningen inte var någon så kallad frizon, inte något spel och inte vår kulturs kritiska medvetande eller dess kritiska omedvetna, så antyder vår läsning av *Gudz werk och hwila* att litteraturen fyllde en funktion bortom författarens karriär i staten. I ett mediearkeologiskt perspektiv tycks litteraturen snarare utgöra den samhälleliga databearbetningens själva hårdvara: "I en kultur som endast kunde hantera seriella – det vill säga tidsligt rörliga – dataflöden i bokform", skriver Friedrich Kittler, "måste det finnas ett paradigm för flödets grundläggande regler, alltså en diskurs om diskurser."⁶⁰ Med avseende på Sverige omkring 1700 innebär det att det var (den religiösa) litteraturens uppgift att en gång för alla ansluta människor till militärstatens mediesystem. Litteraturen cirkulerade i samma medium och samma kanal som statliga och kyrkliga dokument, men den bestämdes inte bara av samma mediala grundvillkor utan fyllde, i kraft av sin informella karaktär, en *präglande* funktion. I texter som *Gudz werk och hwila* introduceras man sålunda inte bara till skapelsen i största allmänhet utan mer specifikt till de institutionella praktiker som bar upp systemet. I detta avseende var litteraturen omkring 1700 ingenting annat än en teknisk förutsättning för makt.

NOTER

1. Haquin Spegel, *Samlade skrifter*, del I, *Guds verk och hwila*, vol. 1, red. Bernt Olsson & Barbro Nilsson (Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 1998), 38. Sidhänvisningar till dikten görs fortsättningsvis i brödtexten. Snedstreck som står invid föregående bokstavs fot (/) är originalets skiljetecken, medan vertikalt streck (|) markerar radbrytning.
2. Se Bernt Olsson, *Spegels Guds verk och hwila: Tillkomsthistoria, världsbild, gestaltning* (Stockholm: Natur och Kultur, 1963), 29–36.
3. Se Jay David Bolter & Richard Grusin, *Remediation: Understanding new media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999), 21–23. Bolter och Grusin utvecklar således Marshall McLuhans tes att mediet är budskapet.
4. För den litteraturvetenskapliga kodifieringen av problemet se Rodolphe Gasché, ”The scene of writing: A deferred outset”, *Glyph*, vol. 1, 1977, 150–171.
5. Jean Paul, *Die unsichtbare Loge* (1793), *Sämtliche Werke*, Abt. I, Bd. 1 (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2000), 102. Där annat ej anges är översättningarna mina egna.
6. Citerat i Peter Becker, ”Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Verwaltung”, *Jahrbuch für Europäische Verwaltungsgeschichte*, 2003, 311–336.
7. Friedrich Schiller, *Die Räuber: Ein Schauspiel* (1781), I/2, *Sämtliche Werke*, Erster Band: Gedichte, Dramen I (München: Carl Hanser Verlag, 1987), 502.
8. En ansats föreligger i Anna Maria Forssbergs avhandling, där ”information” fattas som ”maktresurs” i det ”informationssystem” staten upprättar. Medierna som sådana ägnas dock relativt liten uppmärksamhet och i stället är Forssbergs studie inriktad på informationens innehåll, det vill säga propagandan, se dens., *Att hålla folket på gott humör: Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680* (Stockholm: Almqvist och Wiksell, 2005).
9. Michel Foucault, *Vetandets arkeologi* (Lund: Arkiv, 2002), 158. För det mediearkeologiska perspektivet, se Wolfgang Ernst, *Sorlet från arkiven: Ordning ur oordning*, förord Thomas Götselius (Göteborg: Glänta Produktion, 2008).
10. Se Bengt Häggglund, *Die heilige Schrift und ihre Deutung in der Theologie Johann Gerhards: Eine Untersuchung über das allluterische Schriftverständnis* (Lund: Gleerup, 1951), 118–126.
11. Haquin Spegel, ”Min siäl du måste nu glömma”, citerat i Bernt Olsson,

- red., *Svensk litteratur*, vol. I (Stockholm: Norstedts, 1993), 373. Psalmen kritiserades som inortodox och uteslöts ur 1695 års psalmbok.
12. Haquin Spegel, *Passions-andackt eller trettio predikningar öfver wårs Herras och Frälsares Jesu Christi dyra och oskyldiga pinos och lidandes historia* (Stockholm, 1723), 12.
 13. Se Leif Grane, *Vision och verklighet: En bok om Martin Luther* (Skellefteå: Artos, 1994), 118f.
 14. Haquin Spegel, *Christelige underwijsningar om Gudz allwijse försyyn och styrelse* (Stockholm, 1674), fol. C2v.
 15. Citerat i *Cantzeli Ordningh Hwareffter Kongl. Maj:t nådigast will att dess Cancellij Collegium skall wara bestält [...]* (1661), red. C. G. Styffe, *Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland*, Bd 1 (Stockholm: Hörberg, 1856), 339f.
 16. För ett systemorienterat helhetsperspektiv på utvecklingen av det svenska samhället till ”militärstat” se Sven A. Nilssons samlade artiklar på temat i dens., *De stora krigens tid: Om Sverige som militärstat och bondesamhälle* (Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 1990). Definitionen av militärstaten på sidan 9.
 17. Anna-Brita Lövgren, ”Erik Dahlberg: Landshövding, kungligt råd och generalguvernör”, *Stormaktstid: Erik Dahlberg och bilden av Sverige*, red. Leif Jonsson (Lidköping: Läckö institutet, 1992), 204.
 18. Om förvaltningsväsendets framväxt se Anna-Brita Lövgren, *Handläggning och inflytande: Beredning, föredragning och kontrasignering under Karl XI:s envælde* (Lund: Liber/Gleerup, 1980), passim; dens., ”Stormaktstidens förvaltning: Organisationsförändringar och utvecklingslinjer”, *Tre karlar: Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*, red. Gudrun Ekstrand (Stockholm, Liber, 1984), 67–79; dens., ”Den karolinske ämbetsmannen”, *Karolinska förbundets årsbok 1995*, 85–98; Lars Niléhn, *Peregrinatio academica: Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet* (Lund: Liber/Gleerup, 1983), 61–73; Svante Norrhem, *Uppkomlingarna: Kanslitjänstemännen i 1600-talets Sverige och Europa* (Umeå: Univ., 1993), passim; David Gaunt, *Utbildning till statens tjänst: En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter* (Uppsala: Univ., 1975), passim; Oscar Wieselgren, *Kungl. Maj:ts kanslis historia*, 1, *Kansliets uppkomst, organisation och utveckling intill 1840* (Uppsala, 1935), passim.
 19. Citerat i *Cantzeli Ordningh*, 345.
 20. För instruktioner om arkivets organisation och handhavande, se *Förordning huar efter Kongl. Maj:tt Nådigest will at Cantzlijet skall beställas, så wij*

- da det Secreterare och skrifware widkommer*, Stockholm 1620, samt nämnda *Cantzeli Ordningh*, båda i Styffe, 302f samt 350f; citatet på sidan 349. För Riksarkivets tidiga historia, se Kari Tarkiainen, ”I Riksens archivum, vad nytt?”, *Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven* 1994, 11–28.
21. Gunnar Wetterberg, *Kanslern: Axel Oxenstierna i sin tid*, del 1 (Stockholm: Atlantis 2002), 243.
 22. Jacques Derrida, *Mal d'archive: Une impression freudienne* (Paris: Galilée, 1995), 15, not 1. (Artikelns översättningar är författarens.)
 23. Exemplet ur *Förordning huar efter Kongl. Maij:tt Nådigest will at Cantzlijet skall beställas*, 303. I senare stadgor diskuteras ”goda skrifware” utan att handstilen berörs, vilket sannolikt beror på att kriteriet blivit en självklarhet.
 24. Citerat i Lövgren, ”Erik Dahlberg: Landshövding, kungligt råd och generalguvernör”, 214.
 25. Se Gaunt, 86.
 26. Michael Roberts, ”Karl XI”, *Sverige och Europa: Studier i svensk historia* (Stockholm: Natur och Kultur, 1969), 177.
 27. Ibid., 171. Jämför Max Webers bestämning av byråkratin som skriftbunden, se dens., *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehenden Soziologie* (Tübingen: Mohr, 1972), 126.
 28. Göran Behre, Lars-Olof Larsson & Eva Österberg, red., *Sveriges historia 1521–1809: Stormaktsdröm och småstatsrealiteter* (Stockholm: Esselte studium, 1985), 155f.
 29. Se Anders Florén, ”Nya roller, nya krav: Några drag i den svenska nationalstatens formering”, *Historisk tidskrift*, vol. 107, 1987, 1–31.
 30. ”Ett memoarfragment av Samuel Åkerhielm d.y.”, utgivet och med inledning av James Cavallie, *Karolinska förbundets årsbok 1979–1980*, 153.
 31. Se Nils Ekedahl, ”’Konungen och Landet till nytta’: Andlig retorik och social disciplinering i en predikan av Haquin Spegel”, *Kyrkohistorisk årsskrift* 1995, 39–43.
 32. Citerat i *ibid.*, 49. Predikan är publicerad anonymt men har attribuerats till Haquin Spegel, som var Karl XI:s överhovpredikant och biktfather 1675–79, se *ibid.*, 43, not 30.
 33. Likvidationer 66:4, Kammararkivet (Riksarkivet).
 34. *1686 års kyrkolag* (Stockholm: Samfundet Pro fide et christianismo, 1936), kap. II, § X.
 35. Se Egil Johansson, *En studie med kvantitativa metoder av folkundervisningen i Bygdeå socken 1845–1873* (Umeå: Univ., 1972) samt Johanssons samlade ar-

- tiklar i Daniel Lindmark, red., *Alphabeta varia: Orality, reading and writing in the history of literacy: Festschrift in honour of Egil Johansson on the occasion of his 65th birthday March 24, 1998* (Umeå: Institutionen för religionsvetenskap, 1998).
36. Se Birgitta Odén, ”Läskunnighet och samhällsförändring”, *Forskning om utbildning*, vol. 2, nr 1, 1975, 17–31.
 37. Se Thomas Götselius, ”The vivid alphabet: Media and mass literacy in the early modern military state”, *Historical studies in education/Revue d’histoire de l’éducation*, vol. 19, 2007, 53–81.
 38. Se *ibid.*, 68ff.
 39. Jesper Swedberg, *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning*, red. Gunnar Wetterberg (Lund: Gleerup, 1941), 122, 123.
 40. *Ibid.*, 123.
 41. *Ibid.*, 124.
 42. Se Michel Foucault, *Övervakning och straff: Fängelsets födelse* (Lund: Arkiv, 1987), 199, 221.
 43. *Ibid.*, 216–225
 44. *Ibid.*, 221, 225.
 45. Se *Kyrkio-Lag och Ordning*, kap. 2, § 10.
 46. *Ibid.*, kap. 24, § 8.
 47. Se Arnold Sandberg, *Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med år 1800: En arkivhistorisk undersökning* (Linköping: Sahlström, 1948), 132f, 148.
 48. Se Sandberg, 125. För de följande uppgifterna om Spegel, se 123–133.
 49. *Ibid.*, 145.
 50. Se *ibid.*, 140, not 7.
 51. *Ibid.*, 144. Uppgiften rör kyrkolagen, kap. 24, § 8.
 52. *Ibid.*, 400.
 53. Sven A. Nilsson, ”Krig och folkbokföring under svenskt 1600-tal”, *De stora krigens tid*, 56–80, citatet på sidan 76. Om kyrkolagen och arkivens kontrollerande makt under Karl XI, se även Niléhn, 112.
 54. Foucault, *Övervakning och straff*, 223.
 55. Pierre Bourdieu, ”Statstänkandet: Det byråkratiska fältets ursprung och struktur”, *Praktiskt förnuft: Bidrag till en handlingsteori* (Göteborg: Daidalos, 1995), 95f.
 56. Anthony Giddens, *A contemporary critique of historical materialism*, vol. 2, *The nation-state and violence* (Cambridge: Polity press, 1985), 178.
 57. James C. Scott, *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed* (New Haven: Yale University Press, 1998), 3.

58. Se exempelvis även Cornelia Vismann, *Akten: Medientechnik und Recht* (Frankfurt am Main: Fischer, 2000); Peter Becker & William Clark, red., *Little tools of knowledge: Historical essays on academic and bureaucratic practices* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001); Bruno Latour, *La fabrique du droit: Une ethnographie du conseil d'état* (Paris: La Découverte, 2002).
59. Se Bo Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet: Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850* (Uppsala: Svenska bokförlaget, 1970).
60. Se Friedrich Kittler, "Litteraturvetenskap som ordbehandling", *Maskinskrifter: Essäer om medier och litteratur*, red. Otto Fischer & Thomas Götse-lius (Gråbo: Anthropos, 2003), 158.